

potvrđuje kao napredan čin: kao korak k ukidanju društvenih razlika nastalih zbog nejednake mogućnosti svih društvenih slojeva da se služe umjetnim, nadnacionalnim jezikom, kao potez koji pridonosi smanjivanju otuđenosti tankog sloja »društvene elite« od društvene osnove, od radnog naroda.

Hrvatski nam jezik opet postaje, i ostaje, i simbol i jedno od glavnih obilježja naše nacionalne opstojnosti. Izjava Matice hrvatske i ostale izjave uklapaju se, dakle, u povijesni kontekst hrvatske narodne samobitnosti; po njima je naš sadašnji trenutak međaš na povijesnoj prekretnici hrvatske jezične politike.

Vraćanje naziva hrvatski jezik u hrvatske škole i urede, u sve društvene djelatnosti i u sve društvene slojeve dokaz je i pojačane naše svijesti i društvene odgovornosti prema hrvatskom narodu kojemu je oduzimanjem toga naziva bilo prikraćeno jedno od temeljnih njegovih prava.

PASIV U KRLEŽINU »HRVATSKOM BOGU MARSU«

Stjepko Težak

(Svršetak)

U »Hrvatskom bogu Marsu« nema primjera za aorist, imperfekt, pluskvamperfekt, futur egzakti, kondicional prošli i imperativ s povratnom zamjenicom, a to se uglavnom slaže s Krležinom upotrebom tih oblika uopće i u aktivu i u pasivu.

III. Obično se kao osebujnost našega pasiva ističe mogućnost da se istim oblikom izriču dva glagolska vremena: prezent ili perfekt (hvaljen sam) i perfekt ili pluskvamperfekt (bio sam hvaljen). Trpni pridjev s prezentom pomoćnoga glagola u nesvršenom vidu Krleža u ovom djelu upotrebljava kao pravi prezent samo u dvjema sintaktičkim mogućnostima:

a) sa svezremenskim značenjem:

Kad je kostur dobro postavljen, onda se i meso satnijske gomile slijepi pravilno. (KUDN, 115)

b) kad je radnja izvršena u prošlosti vidljiva i u sadašnjosti, tj. kad pasivni pridjev dolazi zapravo u pravoj pridjevskoj funkciji:

Ljudi su zbunjeni. (KUDN, 52)

samo napišem pismenu izjavu i stvar je riješena! (KUDN, 121)

I mada je ustvari bilo strašno ležati na leđima, i biti odsječen i osjećati to, kako si odsječen . . . (DJ, 325)

Nije to ništa izmišljeno! To je sve propisano. (KUDN, 58–59)

Izuzevši ovakve primjere, pasiv tvoren pomoću trpnog pridjeva i nesvršenog prezenta glagola biti uvijek znači prošlu radnju:

Oficiri su čekali telefonske zapovijedi, a ljudima je dan odmor. (BBL, 24)

Sve je to već milijardu puta zapisano od biblijskih do domobrantskih dana i opet će se zapisati. (TD, 242)

Prema tome ovaj pasivni lik, s prezentom pomoćnoga glagola biti, dolazi samo u modalnoj i relativnoj upotrebi, a prava se sadašnjost njime ne izriče.

Lik s perfektom glagola biti može biti i pasivni perfekt i pasivni pluskvamperfekt. Nije lako odrediti kad je jedno, a kada drugo, ali je očito da se može smatrati perfektom:

a) kada trpni glagolski pridjev ima pravu pridjevsku funkciju:

Živci Rucnerovi nalazili su se davno u prilično rastrovanom stanju i bubrezi su mu bili istrošeni kao podrto rešeto. (BBL, 26)

i u Milanu je bio opet uhapšen tri tjedna. (TD, 239)

b) kad je u pravoj glagolskoj službi, ali u kontekstu s više predikata u aktivnom perfektu:

i bogme su ti naši junaci mnogo stotina i stotina kilometara proputovali vozom i pješke i mnogo se najaukali po špitalima i zatvorima i mnogo istina spoznali do onog nedjeljnog jutra, kada im je bilo suđeno da padnu jedan za drugim kod Bistrice Lesne, u navali na kotu tristatrinaest. (BBL, 15)

Može se smatrati perfektom taj lik i onda kad ga pisac upotrebljava da bi istaknuo minulost, proteklost radnje, iako to može biti i funkcija pluskvamperfekta:

Toliko je pacijenata veneričnog C »aptajlunga« okolo pilo svaku noć, da je stražama bila izdana naročita zapovijed, da se puca; to je bilo oglašeno po svim cimerima. (SFK, 338)

U oba primjera mogao bi se bez štete za smisao perfekt zamijeniti prezentom, ali ponavljajući pridjeve *bila*, *bilo* autor kao da posebno insistira na minulosti. Tako i ovdje:

niti je pričuve bilo, niti su patrole bile izaslane, niti je bilo komande ... (KUDN, 47-48)

Perfektom, a ne pluskvamperfektom može se smatrati taj lik i ovdje:

i gleda desno ukočeno, jer joj nije bilo komandirano da digne glave i da ne gleda desno. (TD, 187)

U kontekstu s pripovjedačkim prezentom dovoljan je za isticanje apriornosti neke radnje perfekt (u aktivu: *nisu joj komandirali*) i nema potrebe da se to postiže pluskvamperfektom (u aktivu: *nisu joj bili komandirali*). U ovom je primjeru Krleža doduše mogao upotrijebiti i prezent pomoćnoga glagola (*nije joj komandirano*), ali tada aposteriornost prve glagolske radnje (gledati) u odnosu na drugu (komandirati) ne bi bila tako istaknuta.

Pluskvamperfektom treba smatrati ovaj lik:

a) u zavisno složenoj rečenici kada se njime izriče prijevremnost radnje jedne rečenice prema radnji druge rečenice:

već je bio određen za šestonedjeljni dopust, kada je pala u bolnicu neka izvanredna komisija. (BBL, 19)

patrole, što su bile izaslane daleko pred četvu, vratile su se natrag... (BBL, 31)

Onoga dana kad je oglaseno bilo da će hodni bataljon sjutra dan u jedanaest sati na kolodvor s glazbom... događaji razvili su se ovim redom. (TD, 183)

Kao kad je putovao prvi put u Jeruzalem, zaplakavši gorko na mramoru Santae Mariae Latinae od tuge, što mu nije bila dana velika sreća, da tu, prije osamstotina godina, posije svoje plemenite kosti... (BPB, 271)

Gdjekad se na temelju širega konteksta može sa sigurnošću utvrditi da se zaista radi o pluskvamperfektu:

Tako mu je odbrusio u brk. Onda je bio na diviziji njegov spis, kojim je bio predložen za »Verdienst«. (KUDN, 92)

Ovdje pluskvamperfekt (*bio je predložen*) izriče »pretprošlu« radnju u odnosu na perfekte obiju prethodnih rečenica (*odbrusio je, bio je*), jer je satnik bio predložen za odlikovanje prije nego je spis stigao u diviziju i prije nego je taj oficir nešto odbrusio svome generalu.

b) u retrospekciji:

On je bio iščuškan: ne na rajonu, gdje te ne vidi nitko (jer što je to soldateski čuška), nego baš na sredini ulice pred babama i dječurlijom i tramvajem (TD, 242)

Ovo o čuškanju priča se naknadno, u retrospekciji i lik »bio je iščuškan« ima pluskvamperfekatnu vrijednost u odnosu na razmišljanje domobrana Račića, u kome sjećanje na to čuškanje budi revolt. Retrospekciju kao razlog nalazimo i u ovim primjerima:

Onaj još prije četrdeset i osam sati najavljeni protuudar velikoga stila doista je uspio, i Rusi su u zoru bili bačeni u jednom zamahu daleko natrag... Bilo je zarobljeno oko petnaest pješačkih bataljona...

Nakon opisa atmosfere u baraci Pet Be i iznošenja dijaloga autor objašnjava što se prije toga dogodilo. Istina, ova retrospektivnost ne bi se okrnjila ni prezentom (*bačeni su, zarobljeno je*), ali je s perfektom (*bili su bačeni, bilo je zarobljeno*) poslijevremenost prethodno opisanih zbivanja zapazljivija, očitija.

Za pluskvamperfektivnost ovog lika u primjerima retrospekcije govore uglavnom psihološki razlozi, ali ako pokušamo pasiv u tim rečenicama supstituirati aktivom, posumnjat ćemo u te razloge: *Onaj još prije četrdeset i osam sati najavljeni protuudar... doista je uspio, i Ruse su (Austrijanci) bacili u jednom zamahu... Zarobili su oko petnaest pješačkih bataljona... Zaista se ne osjeća ni najmanja potreba da se tu umjesto perfekta upotrijebi pluskvamperfekt (Ruse bijahu bacili, bili su zarobili)*. Naprotiv, u primjerima pod a) vjerojatno bi pluskvamperfekt došao i u aktivu: *već su ga bili odredili na šestonedjeljni dopust, kada je pala u bolnicu neka izvanredna komisija*.

Ima mnogo primjera gdje je teško kategorički reći da li se radi o perfektu ili pluskvamperfektu, i to su uglavnom rečenice gdje se perfekt može zamijeniti pluskvamperfektom bez ikakve logičke relevancije:

Bilo je tamo uglavnom činovničkim suhoparnim i hrapavim tonom ispriповi-jedano, kako je patrola militerpolicije uhvatila noćas u jedan sat i sedam mi-nuta domobrana vražje regimente Franju Skomraka. (TD, 258)

i bila je izdana zapovijed mašinistima, pa su lokomotive letjele u zrak kao igračke. (BPB, 278)

Mogao bi se u nekima od tih primjera lik s perfektom pretpostaviti liku s prezentom pomoćnoga glagola i iz ritmičkih razloga, ali je odlučnija težnja da se upotrijebi oblik tipičniji za izricanje prošlosti. I činjenica da je u svim tim slučajevima glagolski pridjev (*bio, bila* itd.) uglavnom na prvom udarnome mjestu govori o psihološkim razlozima: da se naglasi minulost, proteklost zbivanja.

IV. Krleža gotovo podjednako upotrebljava obje konstrukcije za izricanje pasivnosti: pasiv s trpnim glagolskim pridjevom preko 290 puta, a njegovu aktivnu zamjenu s povratnom zamjenicom preko 220 puta.

Iz svega što je već rečeno o pasivnom prezentu u »Hrvatskom bogu Marsu« očito je da Krleža, kad god se radi o jasnim i tipičnim prezentskim službama, tj. kad izriče glagolsku radnju u pravoj ili prenesenoj sadašnjosti, izbjegava pasivni prezent s trpnim pridjevom, nadomještajući ga prezentom povratnoga glagola. Međutim, čestu zamjenu pasivnog prezenta s prezentom povratnoga glagola uzrokuje još nešto: u većini takvih primjera nije važna trpnost, nego uopćenost vršenja radnje. Zato i nije čudo što je tu najviše primjera s glagolima osjećanja (čuje se, vidi se, razabire se, osjeća se, pozna se itd.), moranja (mora se, treba da se) i mogućnosti (može se). Uvijek se takav prezent može zamijeniti pasivnim prezentom, ali da se tada mijenja nešto i u značenju, neka pokaže primjer:

*I vidi se sjaj cigarete . . . Za ovu rečenicu moguće su tri zamjene u pasivu: I biva viđen sjaj cigarete . . . I bude viđen sjaj cigarete . . . I viđen je sjaj cigarete . . . Prva zamjena sugerira povremenost, a možda čak i svezremenost (biva viđen), druga – svršenost, kratkotrajnost (bude viđen), a treća minulost (viđen je). Nijedna od tih mogućnosti ne izražava trajanje, neprekinutost vizualnog detalja slike (sjaj cigarete), koja teče paralelno s ostalim zbivanjima u kontekstu: *A crna figura u pelerini što izlazi iz kuće nešto fićuka. Nekakav talijanski napjev. I vidi se sjaj cigarete. Izlazi viteška maska u pelerini . . .**

To što smo utvrdili za historijski prezent vrijedi i za ostale glagolske oblike, bez obzira na to da li se radi o glagolima osjećanja, moranja ili kojima drugima:

Perfekt: *Brenčao je telefon, isplaćivao se novac . . .*

Brenčao je telefon, isplaćivan je novac . . .

Futur: *Uzet će se crvene zastave . . .*

Bit će uzete crvene zastave . . .

Kondicional: *Treba tu osobita metoda da bi se išibali ovi klonuli živci . . .*

Treba tu osobita metoda da bi bili išibani ovi klonuli živci . . .

Odgovarajući na pitanje zašto je u ovim i sličnim primjerima autor dao prednost povratnom glagolu, mogli bismo razloge naći i u snazi morfološke asimilacije predikata u neposrednom susjedstvu (brenčao . . . isplaćivao se), u ritmičkoj i akustičkoj strukturi rečenice, ali je nesumnjivo najvažnije to što se povratnim glagolom ne ističe toliko trpnost koliko bezličnost. U svim tim primjerima važna je radnja, svojevrsna aktivnost i dinamika, koja se upotrebom pasiva u neku ruku prigušuje, potiskuje. Usporedimo u tom smislu još jedan Krležin primjer s njegovom »pasivnijom« transformacijom:

Tu su cijelu noć plamtjele acetilenke, i krečile se sobe, i prali se hodnici petrolejem, i razlila se sila karbolskih flaša te je cijela ulica do ugla osjetila, da ide general . . . (SFK, 340)

Pasiv: *Tu su cijelu noć plamtjele acetilenke, i krečene su sobe, i prani hodnici petrolejem, razlivena je sila karbolskih flaša te je cijela ulica do ugla osjetila, da ide general . . .*

Slikajući svu onu uskomešanost vojne bolnice koja dočekuje generala Krležu niže akcije, radnje koje tu uskomešanost najbolje odražavaju. Trpni pridjevi donekle paraliziraju onu dinamičnost koju dočaravaju radni pridjevi. Osim toga izbor pasivne konstrukcije uvjetovan je i težnjom da se naglasi totalitet vršitelja tih radnji.

Izmjena dviju konstrukcija može se opravdavati i onom »radošću variranja«, ali u Krleže češći su drugi razlozi, pretežno stilski:

Urgirat ćemo, da vam se povisi potpora. Sada će i onako biti povišene potpore. (BBL, 18)

Obje ove konstrukcije pogoduju činovniku s Markova trga da ne mora imenovati vršitelja radnje, jedno zato što bezličnost ne obavezuje, a drugo zato što je to Nepoznati Netko, Svemoćni Netko, bezlični, a ujedno i stoglavi Janus carske birokracije. Povratnim glagolom (da se povisi) najprije se naglašava akcija (povišenje), a onda u drugoj rečenici pasivom se ističe kvaliteta gramatičkog subjekta, trpitelja radnje (povećana potpora).

Slični su razlozi za izmjenu pasiva i povratnog glagola u dijalogu desetnika Kohna i satnika Ratkovića:

- *Satnija je cijepljena i protiv kolere i protiv tifusa! Ja imam potvrdu . . .*
- *Nije cijepljena! Kad vam ja velim, da nije, onda nije! Satnija nije cijepljena! Meni je sam gospodin pukovnik rekao da nije! Pol satnije, to jest! I ta će se polovica cijepiti danas poslijepodne! (TD, 196)*

U svim tim primjerima moguća je supstitucija: *satnija je cijepljena – satnija se cijepila, satnija će se cijepiti – satnija će biti cijepljena*. Ima li prednost piščev izbor? Ima. Satnija je objekt (naravno, ne gramatički, nego stvarni, tj. u vojnoj teoriji i praksi), njome se manipulira kao predmetom. Od toga kako se njome manipulira zavisi da li će biti kvalitetna ili nekvalitetna. Satniku je

važno znati kakva mu je satnija, za njega ona nije razuman činilac, nego stroj i zato on najprije izbacuje trpne pridjeve: cijepljena, nije cijepljena. Da je upotrebio radni pridjev, pre naglasio bi akciju, a potisnuo kvalitetu dobivenu manipuliranjem. Ali kada zatim donosi odluku da će se popodne satnija cijepiti, više nije potrebno naglašavati tu kvalitetu, nego baš akciju koju treba izvršiti.

V. Dok se uz povratni glagol ne izriče vršitelj radnje, dotle je uz trpni pridjev moguća i konstrukcija s izrečenim vršiteljem radnje. Ako možemo reći da hrvatski jezik ne voli pasiv, onda to zapravo vrijedi za pasiv s izrečenim vršiteljem radnje. To potvrđuju i Krležine novele. Od preko 290 pasivnih predikata samo tri-četiri su s jasno izrečenim vršiteljem radnje.

I biva Jambreku jasno, da je on to zaista napušten od Princeze. (DJ, 329)

Smisao se ne bi ništa mijenjao da je autor upotrijebio aktiv: *I biva Jambreku jasno, da ga je to zaista napustila Princeza*. Ali Jambrekova prisilna pasivnost, nemoć, napuštenost ne bi bila toliko istaknuta. Trpni pridjev ovdje je izražajni, stilski funkcionalni. A važno je imenovati i krivca za to žalosno Jambrekovo stanje.

Baš je »štellung« pao preko cimtora i groblja, te je crkva bila minirana od naših, a mi je prije toga oplijenili. (SFK, 365-366)

I ovdje se mogao izbjeći pasiv (*te su crkvu minirali naši*), ali je trebalo preventivno istaknuti stanje u kojem se crkva nalazila (kvalitativnost), a ne toliko akciju: miniranje. Nužno je bilo imenovati i vršitelja radnje da ne bude zabune tko je minirao crkvu, da li su je doveli u to stanje austrougarski ili ruski vojnici.

Sudeći po ovim dvama primjerima moglo bi se reći da pasiv s izrečenim vršiteljem radnje ima stilematsku vrijednost. Međutim, za ovakvu generalizaciju dva primjera nisu dovoljna.

I činovnici, i žandari, kasarne, i oblasti, općine, spisi, uredi, sve je to u našim junacima izgledalo kao stroj, koji je po gospodi doktorima samo zato izmišljen, da bi se bogačkom životu napipala žila i da bi se prebrojale seljačke vreće i svinje i kobile . . . (BBL, 11)

Krležinoj pasivnoj hipotaksi *koji je po gospodi doktorima samo zato izmišljen* mogu se suprotstaviti dvije mogućnosti:

a) aktivna: *koji su gospoda doktori samo zato izmislili*

b) pasivna: *koji je od gospode doktora samo zato izmišljen*

Izbor aktivne varijante uvjetovao bi potrebu da se ovoj rečenici zavisne, namjerne rečenice također stave u aktiv. Međutim, vršitelj radnji u tim namjernim rečenicama nije jednostavan: seljaku nisu pipali žile i vreće prebrojavali samo oni koji su krojili zakone nego i mnogi od onih za koje su zakoni krojeni, teško ih je sve imenovati i zato ovdje odgovara bezličnost, tj. upotreba povratnog glagola. Suprotno tome, vršitelj radnje u relativnoj rečenici nije

irelevantan. U onom »po gospodi doktorima« progovara stoljetni jaz između seljaka i gospode koja su »pisala pravicu za seljačku kravicu«, tj. zakone, urbare i propise koji su kmetski život uređivali s mnogo obaveza i malo prava.

Izborom druge, pasivne varijante moglo se izbjeći kršenje norme. U suvremenom našem književnom jeziku vršitelj radnje ne izriče se u pasivnoj rečenici lokativom s prijedlogom po, nego genitivom s prijedlogom od. Je li ovo omaška ili namjerna upotreba gramatičke nepravilnosti? »Hrvatski bog Mars« ne pruža dovoljno primjera da bismo kategorički smjeli odgovoriti na ovo pitanje. Ali kategoričan nam odgovor i ne treba. Ovaj izbor, namjeran ili ne-namjeran, vrlo je sretan jer izaziva dojam koji nijedna od onih drugih mogućnosti ne bi mogla izazvati. Lokativ s prijedlogom po u pasivu karakterističan je za jezik hrvatske administracije onoga vremena. U Krležinu tekstu doživljavamo ga kao ironiziranje jezika austrougarske birokracije i soldateske. Stereotipnim frazama i jezičnim nepravilnostima (nerijetko i pravopisom) Krležina samo da individualizira govor svojih junaka (pisma palih domobrana, u »Bitki kod Bistrice Lesne«, pismo poručnika Lulića u »Domobranu Jambreku«, npr.), nego ujedno izražava svoj stav (obično ironičan). Tako dakle ova pasivna konstrukcija s lokativom ima vrijednost stilema, bez obzira na to da li joj je tu ulogu Krležina namijenio hotice ili nehotice. Naišavši na izraz koji se još uvijek povlači po našim kancelarijskim spisima čitalac će intenzivnije osjetiti onu pasivnost, rezignirani neotpor seljaka prema svim tim pismenim okovima kojima su ga sputala gospoda doktori.

Ptičekova je molba potvrđena rudarskim satništvom! (TD, 206)

Maretić izričito kaže: »U dobrom narodnom jeziku ne upotrebljava se instrumental uz pasivne glagolske oblike; u književniku se ta poraba katkad nalazi: koji su osvećeni Bogom ocem i održani Isusom Hristom.«⁸

Kako rečenicu iz »Tri domobrana« izriče desetnik Kohn u svojem prijavku satniku Ratkoviću, nije teško pretpostaviti da se radi o preuzimanju fraze iz ondašnjeg domobranskog žargona. I ovo neslaganje s gramatičkom normom ima prema tome stilsko opravdanje. Iako sličan, nešto drukčiji je primjer u »Smrti Franje Kadavera«:

pa je on kao izaslanik centrale bio na kolodvoru dočekan svečanom povorkom i crvenim zastavama. (SFK, 367)

Smisao bi mogao biti: *na kolodvoru ga dočekala povorka s crvenim zastavama ili bio je dočekan s povorkom i s crvenim zastavama.* Ali ako je Krležina to htio izraziti, nije lako pretpostaviti zašto se nije baš tako i izrazio. Moguće je, međutim, i treće tumačenje: oba instrumentala valja shvatiti kao označivače načina i popratnih okolnosti, što je sintaktički pravilno. Rečenica je uzeta

⁸ Maretić, Gramatika, str. 595, t. 566 f, Zagreb, 1963.

iz teksta gdje topnik Krlec obnavlja u sjećanju jedan svoj snažan doživljaj: doček koji mu se »*sa bakljama i crvenim zastavama što lepršaju, tako silno upio u njegovu dušu, da on nikako ne može da govori o toj stvari, a da ne bi dodirnuo i simbolične crvene zastave*«. On je kao izaslanik socijalističke stranke došao u provincijsko mjesto i to mjesto je njega dočekalo s povorkama i crvenim zastavama. Prema tome, ovaj instrumental ne bi trebalo shvatiti kao casus agentis. Inače u Krleže taj instrumental u pasivu obično ima svoju nominalnu funkciju, tj. označava sredstvo:

a oči su mu bile poprskane sivom smjesom gnjile zelenkaste balave mahovine . . . (BBL, 33)

gdje je sve bilo izgaženo papcima i zasmradeno kravljim kolačima. (BBL, 34)
nije se vidjelo, da je taj čitavi kraj bio izrovan granatama . . . (BBL, 29)
sve je oko nje razrovano krtičnjacima i kopitima . . . (KUDN, 160)
pa je cijela tratina natopljena vodom. (KUDN, 142)

U novije vrijeme i ugledni pisci olako prelaze preko zahtjeva normativne gramatike da se nominativ s bezličnim glagolom ne zamjenjuje akuzativom.⁹ I Krleža krši tu normu, premda ne prečesto:

Bila je u onaj mah u gospodinu satniku sinula zvjerska i podmukla misao, ne bi li se tog kretena dalo gdjegod osobito dobro upotrebiti. (KUDN, 149)

Pravilno bi ova rečenica glasila: *Bila je u onaj mah u gospodinu satniku sinula zvjerska i podmukla misao ne bi li se taj kreten dao gdjegod osobito dobro upotrebiti*. Ali tako bi akcent bio prebačen na volju, htijenje domobrana Pajtaka: ne bi li Pajtak dopustio da bude upotrebljen, a pravi je smisao Krležine rečenice: *ne bi li bio Pajtak prikladan da bude gdjegod dobro upotrebljen*. Soldateska ništa ne pušta na dobru volju topovskom mesu, ono nije subjekt nego objekt. Zato satnik Ratković i razmišlja o svom domobranu kao o objektu. Ako se dakle želi istaknuti ta opredmećenost podređenog domobrana, onda konstrukcija s nominativom ne dolazi u obzir, pa ni ona u pasivu: *ne bi li taj kreten mogao biti gdjegod dobro upotrebljen*. Došla bi doduše u obzir aktivna konstrukcija: *ne bih li tog kretena mogao gdjegod dobro upotrebiti*. No tu je sad u pitanju ono poistovjećivanje oficira s vojskom kao ustanovom: Kad ja nastupam i govorim, govori zapravo VOJSKA preko mene. I odatle potreba za objektivnošću, bezličnošću, neisticanjem vlastite osobe. Tako i ova gramatička pogreška ima stilsku težinu. Uzeta iz konteksta Ratkovićeve razmišljanja, može se opravdati i nekultiviranim, vojničkim jezikom toga satnika. No u to treba posumnjati jer tih »pogrešaka« ima i u autorovu tekstu kad nije u pitanju ni dijalog ni unutrašnji monolog.

⁹ Vidi npr.: Kaleb: Nagao vjetar, Marinković: Poniženje Sokrata, Peić: Skitnje, Katušić: Kontinenti se sastaju, Slamnig: Neprijatelj.

Govori se momcima i vježba ih se šćetano, neumorno i neprekidno iz dana u dan. Propovijeda i tumači im se na rajonu, na cesti, kad stupaju u četvero-redu, i u satnijskoj školi . . . (KUDN, 128)

Očito je da ovdje pogrešku zahtijeva kontekst. Ne može se u nizu ravnopravnih radnji jedna izdvajati drukčijim glagolskim oblikom ni drugim licem (*vježbaju ih, bivaju vježbani*), a mora se izbjeći i dvoznačnost (*vježbaju se*), to više što i ovdje valja domobrana predstaviti kao objekt.

To su oni kraljevski ugarski veterani, koji su progledali carske i kraljevske karte i uvidjeli, da ih se vara kod te gospodske igre. (KUDN, 129)

Posljednji član ovog rečeničnog sklopa pravilno bi glasio: *da se varaju kod te gospodske igre*. Ali to više ne bi bilo isto. Čitalac bi sigurno bio doveden u zabludu jer bi riječi *varaju se* shvatio kao pravi povratni glagol. Kao i u drugih pisaca, i ovdje je zacijelo težnja za jasnoćom bila osnovni razlog kršenja gramatičkoga pravila. Ipak, razmotrimo i druge izražajne mogućnosti kojima je pisac mogao zamijeniti nepravilnu konstrukciju:

da bivaju varani kod te gospodske lopovske igre.

da su varani kod te gospodske lopovske igre.

da ih varaju kod te gospodske lopovske igre.

da ih gospodski lopovi varaju kod te igre.

da ih gospoda varaju kod te lopovske igre.

Nijedna od navedenih varijanata ne znači sasvim isto što i ona pišćeva, nijedna od njih nije toliko izražajna. Varijanta »*bivaju varani*« nije uobičajena kao svezremenski prezent i zvuči nesvakidašnje, suviše knjiški, što bi i te kako bilo u neskladu s tekstom o zagorskim domobranima. Osim toga, bio bi narušen i ritam. Varijanta »*da su varani*« ne odgovara jer više ističe prošlost nego ponavljanje, svagdašnjost. Varijanta »*da ih varaju*« nepotrebno je dvoznačna. Naime, kao subjekt tu se mogu podrazumijevati carske i kraljevske karte, a to pisac nije želio reći. Varijante s izrečenim subjektima nisu prihvatljive iz dva razloga: prvo, što pisac želi naglasiti totalitet svih subjekata koji sačinjavaju VOJSKU, i drugo, što su mu atributi gospodske, lopovske potrebni da bi okvalificirao tu igru, tj. sve ono što se zbiva s domobranima u kasarni: to je gospodska, dakle protuseljačka i proturadnička igra, to je lopovska, dakle nepoštena, izrabljivačka, licemjerna igra.

Iz ovih primjera može se zaključiti da se Krležina upotreba akuzativa mjesto nominativa s povratnim glagolom u 3. licu može opravdati razlozima stila, koji – kao što je poznato – nisu i razlozi za opće rušenje gramatičke norme.

VI. Relativna čestota pasivnih oblika u »Hrvatskom bogu Marsu« proizlazi iz sadržaja i opće atmosfere tih pripovijedaka, iz onog stanja u koje je sudbina dovela junake ovog djela. Dvije su naime osobine ovih konstrukcija koji-

ma se izriče pasiv: anonimnost vršitelja radnje i trpnost, a obje umnogome pridonose izgradnji osnovnog tona koji prožima čitavo ovo djelo povezujući šest novela u skladnu umjetničku cjelinu.

Često neizricanje vršitelja radnje u rečenici pojačava dojam da glavni junak nije pojedinac, domobran Jambrek, Štef Loborec ili Franjo Kadaver, nego širi, opći subjekt, zapravo onaj potlačeni dio hrvatskog naroda kome je Nepoznati Netko podario sudbinu da stoljećima gine i ratuje za tuđe, a ne svoje interese. Gotovo u svim rečenicama gdje nije izrečen vršitelj radnje podrazumijeva se jedan od ova dva: hrvatski domobran ili hrvatski bog Mars. To su u prvom slučaju zapravo svi domobrani, svi vojnici u besmislenom ratnom klanju, sve žrtve rata, bez obzira na to da li je to pojedinac poznat iz konteksta ili skupina koja se podrazumijeva iz opisane situacije (vod, satnija, bolnički odjel) ili sve ljudstvo određene kategorije:

Tamo je on, Ratković, nazvan tatom. (TD, 261)

Sam Gospodin Bog dozivao se kao posljednja instancija... (BPB, 286)

To je obična normalna kretnja kojom se puška skida s ramena. (KUDN, 159)

Ovom općem subjektu, mnoštvu trpitelja, žrtvi rata i sudbine protivnik je hrvatski bog Mars, Nepoznati Netko, koji je zlehudu kob svom podaništvu krojio vjekovima, ali i on se pojavljuje kao opći subjekt, mnogoliki i mnogoglavni gospodar, bez obzira na to da li se u kontekstu može otkriti u liku pojedinca (podoficira, oficira, činovnika), ustanove (vojske, monarhije, općine) ili neke teže odredive više sile (društvenog poretka, sudbine, Boga):

a ljudima je dan odmor. (BBL, 24)

To je propisano! (TD, 261)

Valjda je tako bilo suđeno! (SFK, 358)

Intonacija pasivnosti, trpnosti također je odlika »Hrvatskog boga Marsa«, pa trpno glagolsko stanje izvrsno izražava trpno stanje podanika hrvatskog boga Marsa. Domobrani, seljaci, radnici, intelektualci dvostruko su trpitelji. Trpe udarce sudbine, ali se i pasivno odnose prema sudbini koja ih vija, prema životu u kojem su manipulirani, iskorištavani, mučeni i ubijani. Ako popišemo pasivne glagolske pridjeve iz ovih novela, dobit ćemo bogat rječnik kojim se najbolje kvalificira život podanika hrvatskog boga Marsa. Izbor tih trpnih pridjeva govori da je Krležin domobran:

– uhvaćen i vezan (svezan, zaključan, ukopan, zarobljen, zaokupljen, zamandaljen, uhapšen, sputan, okupiran, satjeran, sapet, zakopčan, prikovan, stegnut, zabijen, zapečaćen, omotan, zatvoren, prikriven, raspet, zapleten, nije oslobođen)

– manipuliran (komandiran, zapovijedan, određen, zapisan, hipnotiziran, propisan, naglašen, zapovjeden, proglašen, izvježban, transportiran, kažnjen, dresiran, premješten)

- negativno obilježen (zasmrađen, poliven, poprskan, natopljen, naplavljen, obijen, zaplakan, popljuvan, natečen)

- lišen nekih bitnih životnih vrijednosti (otet, oduzet, ukinut, odnesen, zabranjen)

- izmrcvaren tjelesno i duševno (ranjen, odsječen, iščuškan, iskidan, zgrčen, dotučen, oguljen, usječen, prostrijeljen, prelomljen, nastrijeljen, polomljen, polupan, razbijen, razbit, prerezan, uništen, zgužvan, zaklan, ispljuškan, razrezan, pogažen, prorupljen, razderan, samljeven, isprekidan, ustrijeljen, zapečen, otrovan, istrošen, podavljen, rezigniran, nahlađen, prestrašen, cijepljen, raskvašen, omamljen, promašen, savladan, zgužvan, upaljen, zbunjen, disorijentiran, otrovan, izmučen, razrovan, izgažen, izrovan, potučen, miran, oran)

- napušten, izbačen, (bačen, izgubljen, izaslan, otpušten, izručen, predan, ostavljen, isključen, izbačen, zapušten, napušten).

Ostaje veoma malo trpnih pridjeva koji već samim svojim značenjem ne sugeriraju to trpno stanje: postavljen, rečen predložen, potcrtan, razmaknut, oženjen, odgojen, vraćen, potvrđen, otkriven, prekrojen, namješten, riješen, svršen, uvjeren, dočekan, stvoren, aranžiran, izravnani, blagoslovljen, razvijen, modeliran, odlikovan, dan, naučen, zaljubljen, sastavljen, zavjetovan, opremljen, dekoriran, iskefan, obrijan, uzvišen, opran, ošišan, upućen, rođen, okićen, povišen, ispričovijedan, potpisan, izmišljen, organizovan itd. A i mnogi od njih u kontekstu dobivaju neugodno značenje u skladu s onim općim stanjem u kojem se nalaze junaci »Hrvatskog boga Marsa«, npr. pozvan na stavnju, stavljen (u vojnoj terminologiji: stavljen u red), prezasićen ludilom, zalijepljen od blata i dr.

Naravno, svi nabrojani trpni pridjevi ne odnose se kao atributi i predikati samo na onaj opći subjekt, na domobransku masu trpitelja, nego i na štošta drugo pa čak i na domobranske mučitelje, ali njihova neuobičajena brojnost bez sumnje pridonosi onoj intonaciji trpnosti koja je tako karakteristična za ovo Krležino djelo.

POSTOJI LI DANAS U PRIDJEVA KOMPARATIVNI NASTAVAK *-ji*?

Milan Moguš

Još je prije desetak godina Charles E. Bidwell pokazao kako se na suvremeniji način može prikazati tvorba hrvatsko-srpskog komparativa,¹ ali se opis u našim gramatikama nije mijenjao. U njima se npr. prenosila, iz jedne u drugu, odredba da se komparativ tvori nastavcima *-iji*, *-ji* i *-ši*.

¹ Charles E. Bidwell, *The Serbo-Croatian comparative, Language*, 35/2, 1959, str. 259-263.